

Гросу В. И.
Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья. —

Кишинев: Штиинца. 1990. — 202 с.

О. В. Симоненко

Територія сучасної Молдови та степів на північ від гирла Дунаю, що в науковій літературі одержала назву Північно-Західного Причорномор'я, поряд з більш східними землями в перші століття н. е. була одним з місць постійного проживання сарматських племен. Це відбито в античній писемній традиції та підтверджується численними археологічними пам'ятками, більшість яких відкрито протягом двох останніх десятиліть. Але, як це, на жаль, часто буває, між народженням археологічного матеріалу та його тлумаченням виникла відчутна диспропорція. Власне, ресстр більш-менш узагальнюючих праць, присвячених сарматам Північно-Західного Причорномор'я, обмежений роботами Е. А. Рікмана¹ та нещодавньою дисертацією О. М. Дзиговського², яка не опублікована. Тому, значною подією в сучасному сарматознавстві треба вважати вихід книги В. І. Гросу, одним із завдань якої, як пише автор, і є спроба ліквідації цієї лакуни (с. 3). Не буде перебільшенням сказати, що на публікацію книги В. І. Гросу, яка мала узагальнити та класифікувати численний археологічний матеріал з території Молдови, нетерпляче чекали всі сарматознавці, знайомі з проблематикою, — адже більшість молдавських пам'яток, досліджених в останні роки, була неопублікована й тому важкодоступна фахівцям.

Структурно книжка В. І. Гросу складається із вступу, чотирьох розділів дослідження та висновків. Її добре доповнюють додані таблиці: список та покажчик пам'яток, з повними даними про авторів дослідження тієї чи іншої пам'ятки, її першу публікацію та місце зберігання; характеристика поховального обряду; таблиця кодування опорних датуючих речей з їх графічним відтворенням; таблиця хронологічних позицій датованих пам'яток; карти розташування пам'яток за хронологічними відзнаками та малюнки, на яких представлено більшість досліджених комплексів. Цікавим та важливим додатком є коротка хронологія історичних подій сарматського часу в Північно-Західному Причорномор'ї.

У вступі автор, крім вже відзначеної констатації відсутності узагальнюючих праць з хронології та періодизації сарматської культури досліджуваної території, цілком слушно звертає увагу читача на своєрідність регіону в культурно-історичному плані. Дійсно, природно-географічні умови Дністровсько-Прутського межиріччя дещо відрізняються від корінних територій мешкання сарматів. З одного боку, тут тісно межують звичні для них степи на півдні, у Буджаку, з лісостепом, що займає більшість території регіону далі на північ. Розташовані на захід та північ Карпати були своєрідним бар'єром, який замикав подальшу міграцію кочовиків у традиційному напрямку — на захід. На півдні такою перешкодою був кордон Римської імперії, легіони якої стримували сарматів не менш сильно, ніж карпатські хребти. Тому Північно-Західне Причорномор'я в сарматський час перетворилося на своєрідний казан, куди час від часу додавались нові східні інгредієнти (відповідно до загальносарматських міграцій), приречені «варитися» в цьому обмеженому територіально «казані». З іншого боку, Дністро-Прутський регіон безпосередньо межував з територіями даків, гетів, фракційців; більш, ніж східні степи, підпадав під культурний вплив Риму та романізованих провінцій; нарешті, сармати регіону певний час були тим осередком, що підживлював добруджанський та альфельдський барбарікуми, і ці взаємовпливи відбилися у культурних проявах всіх трьох сарматських угруповань. В. І. Гросу на підтвердження цих міркувань досить слушно цитує професора Київського університету Ф. І. Кнауера, який писав: «Бессарабия, особенно ее южная половина... представляется с исторической точки зрения... главными воротами, через которые проходили варварские народы в эпоху своего переселения с востока на

запад, а частію и наоборот» (с. 4). Але, незважаючи на безліч питань культурно-історичного плану, що виходять з переліченої своєрідності регіону (а може, й з огляду на це), автор книжки ставить перед собою першорядне, хоча важке і невдячне питання — розробку хронології та періодизації пам'яток, ту альфу і омегу дослідження, без якої неможливе розв'язання проблем більш високого рівня.

Перший розділ містить аналіз писемних джерел про перебування сарматів на досліджуваній території. Треба відмітити, що В. І. Гросу не обмежується переліком античних авторів та їхніх творів (хоч і починає з традиційного періпла Псевдо-Скілака, який не має прямого відношення до Північно-Західного Причорномор'я), а й в міру можливостей дає критичний аналіз повідомлень, якого останні, безсумнівно, потребують. Своєрідність цього розділу полягає в тому, що поряд з переглядом джерел В. І. Гросу певною мірою змальовує і картину історичних подій в регіоні, пов'язаних у I – IV ст. н. е. з сарматами. При цьому тлом такої картини правлять не тільки дані античних авторів, а й погляди дослідників, що займалися цими ж питаннями. Можливо, така реконструкція заслуговує на окремий розділ (як це і робиться традиційно), але автор з відомих йому міркувань вирішив інакше. Зрозуміло, що обмеженість обсягу розділу та другорядність (виходячи з назви) історичних реконструкцій зумовили певну стислість викладу та деякою мірою некритичний підхід В. І. Гросу до гіпотез його попередників, які (гіпотези) не завжди близькі до істини.

Автор виділяє так звані хвилі (ця назва вживається в спеціальній літературі) просування сарматів на захід. І першу з них він, за даними К. Ф. Смирнова³, датує кінцем IV ст. до н. е. Треба зауважити, що безоглядне довір'я навіть такому фахівцеві недоречно у найважливішому питанні історії сарматів. Втім, К. Ф. Смирнов мав на увазі мирне співіснування сарматів (вірніше, савроматів) і скіфів у цей час, одним з наслідків якого була інфільтрація деяких груп савроматського етносу в скіфське середовище. Але археологічна аргументація поглядів К. Ф. Смирнова була не зовсім вдала, на що звернула увагу М. Г. Мошкова в передмові до його книги⁴. Ведучи відрхону від цієї більш ніж гіпететичної «хвилі» далі, В. І. Гросу відповідно перший (II – I ст. до н. е.) етап просування сарматів у Північне Причорномор'я називає другим тощо. Природно, автор має право присєднатися до тієї чи іншої гіпотези, але в роботі такого масштабу треба, щонайменше, аргументувати свої прихильності — адже йдеться про, повторюю, одне з найважливіших питань сарматознавства. Ототоження ж савроматів з сарматами і дещо безапеляційне прийняття небездоганих гіпотез приводять В. І. Гросу до значного спрощення розуміння складних етноісторичних процесів цього часу.

Деякою мірою дискусійними є погляди автора на подальший розвиток історичних подій, пов'язаних з сарматами. Так, досі не знайшли підтвердження в археологічному матеріалі такі його (а, скоріш, його попередників) погляди, як проживання язигів між Дніпром та Дністром у першій половині I ст. до н. е. (с. 8); досить дивно читати рядки про «перемещение большой (! — О. С.) массы языгов к началу I в. н. э. ближе к низовьям Дуная» (с. 10) — до цього часу там відносяться не більше трьох комплексів (Холмське, Нікольське, Твардиця), хоча територія досліджена досить ретельно. Топографія археологічних пам'яток справляє враження, що до перших років н. е. сармати кочували не західніше долини Дніпра, а походи, відомості про які вміщено у Діона Кассія та Овідія, здійснювались з цих територій. Не позбавлене сенсу припущення М. Б. Щукіна⁵ про те, що язиги — сучасники Овідія — мешкали на півночі Молдови, там, де відомі їхні пам'ятки (Острівець, Безени, Нові Костенти).

У питанні часу та шляхів заселення сарматами Алфельда В. І. Гросу, здається, присєднується до прихильників ранньої (перша половина I ст. н. е.) дати цих подій (с. 10). До того ж він не виключає, що язиги прийшли до угорської пушти не карпатськими перевалами (як вважає більшість дослідників), а через Мунтенію, Олтенію, Банат, вздовж римського кордону. Якщо останнє твердження може бути вірним для II – III ст. н. е. (більш ранніх пам'яток у цих областях просто немає)⁶, то для I ст. н. е. найбільш вірогідним видається північний шлях через Карпати. На користь цієї гіпотези свідчить не тільки більш рання дата угорських пам'яток відносно румунських, але й аналіз політичної ситуації на дунайському кордоні Імперії. Утворення провінцій Нижня Мезія та Понанія ніяк не сприяло дружнім відносинам римлян та сарматів (постійні наїзди останніх протягом I ст. н. е. — зайве свідчення цьому), до того ж стосунки давкі з сарматами цього часу залишали бажати кращого (Пліній Старший, IV, 80). Що ж до часу приходу язигів до Панонії, то незважаючи на спроби А. Мочі віднести цю подію ще до часів Друза⁷, найраніші археологічні пам'ятки сарматів на території Алфельда (Сегед-Фельшепустасер, пох. 17, Ходь-мезавашархей-Фехерто, пох. 22, Ервень, Сентош-Киштоке, пох. 145) датуються другою половиною I ст. н. е.⁸ З цими датами чудово збігається перше писемне свідцтво про перебування язигів у пушті — розповідь Тацита про війну в 50 р. Ваннія з гермундурами та лугіями, в якій він використовував кінноту язигів (Тацит. анали, XII, 29,30). Щодо подій, які спричинилися відкочівці язигів до Алфельду, то це був, скоріше, тиск із сходу аорсів, що з'явилися між Дніпром і Дністром в середині I ст. н. е.⁹, ніж протидія Риму на Дунаї, як вважає В. І. Гросу (с. 10), — адже, мешкаючи в Панонії, язиги мали перед собою ту ж таки протидію. Цікаво, що після

середини I ст. н. е. відомості про язигів у Північно-Західному Причорномор'ї в античних авторів не зустрічаються. Закінчуючи аналіз першого розділу книжки, відмітимо, що всі вказані дискусійні питання не погіршують її, а навіть роблять цікавішою. Шкода, що автор не обґрунтував їх більш докладно, перш за все — археологічно.

Другий розділ висвітлює історію дослідження пам'яток межиріччя і містить винятково повну добірку літератури з критичним її аналізом.

У третьому розділі досліджується поховальний обряд пам'яток. За способом здійснення поховання В. І. Гросу поділяє їх на три великі групи: ґрунтові, курганні впускні та основні поховання. На нашу думку, єдиним, але суттєвим недоліком цього розділу є те, що типологія і аналіз поховальних споруд та обряду проводиться автором по всьому масиву пам'яток, без розподілу на окремі хронологічні групи. Зважаючи на наявність кількох етапів сарматських міграцій в Північно-Західне Причорномор'я (про що пише й сам автор), цікаво було б простежити, чим, крім хронології, відрізняється або схожа культура мігруючого населення. До того ж розгляд змін поховального обряду за хронологічними етапами надав би дослідженню динаміки та історичного насичення. Підхід же, запропонований В. І. Гросу, хоч і вичерпно досліджує поховальний обряд як такий, позбавлений історичного змісту і багато програє від цього.

На початку розділу автор звернув увагу на цікаве, а головне, нове для сарматів Північного Причорномор'я явище — підкурганні рови та аналогічні споруди на ґрунтових могильниках (с. 26 – 30). Він згрупував їх за конструкцією та супутніми ознаками, дійшовши висновку, що це культові споруди другої половини I – II ст. н. е. До цього, цілком слушним висновку, можна додати, що такий же характер мали й підкурганні «канави» (с. 29) різної конфігурації (найчастіше трапецієподібні), які автор наводить далі. Дещо проблематичними є твердження В. І. Гросу про мету розсипання викиду з цих «канав» по всій підкурганній поверхні — запобігти проникненню в поховання вологи. Виходячи з того, що майже в усіх випадках викид був обпалений, а також із загальносарматських уявлень про функції білої (світлої, як материковий лес) речовини для «очищення» могили (застосування крейди та сірки), ми маємо справу з різноманітними проявами культу вогню та чистої речовини, з культовими уявленнями.

На жаль, В. І. Гросу навіть не намагався простежити генезис такого нового для сарматського поховального культу явища, як рови (особливо квадратні, на ґрунтових могилах). Свого часу це намагалися зробити О. В. Гудкова та М. М. Фокеев¹⁰, а для Нижнього Дону — О. Безуглов та С. Захаров¹¹. Дослідники шукали прототипи та ідеологічні засади цих споруджень в традиційному напрямку — на сході. Але аналогічні конструктивно чи функціонально споруди ранніх саків або населення Західного Сибіру доби пізньої бронзи, зважаючи на великий культурно-хронологічний розрив, лише підтверджують загальноіндоєвропейську спільність коренів цього обряду. Між тим, один з перших, хто зіткнувся з необхідністю пояснити цю інновацію в сарматській культурі — В. О. Дергачов — запропонував бачити її походження в східно-кельтських пам'ятках¹². Ми мали змогу розвинути його гіпотезу¹³, звернувши увагу дослідників на наявність майже або повністю аналогічних споруд на могильниках Моравії, Словаччини, Північної Угорщини, Малополющі. Більшість їх відноситься до Латену С, деякі до пшеворського часу, тобто, безпосередньо передують або синхронні однотипним спорудам на сарматських могильниках. Появу їх на останніх ми пов'язуємо з однією з міграцій в Подністров'я пшеворських племен у другій половині II ст. н. е. Шкода, що В. І. Гросу пройшов повз це цікаве та дискусійне питання. Він лише а рїогї пов'язав квадратні рови з аорсами або роксоланами, виходячи з того, що інших угруповань сарматів в Дністро-Прутському межиріччі цього часу просто не було. Досліджуючи питання ідентифікації певних рис поховального обряду з відомими сарматськими племенами¹⁴, слід пов'язувати пам'ятки Молдови другої половини II ст. н. е. з роксоланами (автохтони) та аланами (мігранти). Втім, це вже виходить за межі рецензії.

Найважливішим та практично відповідним назві книжки є четвертий розділ. У ньому В. І. Гросу наводить комплекси, які можуть бути датованими, та згрупує їх у певні хронологічні етапи розвитку сарматської культури межиріччя. Він залучає до цього великий обсяг літератури та використовує досить плідний метод «вузьких дат», запропонований М. Б. Шукінін. Таким чином, В. І. Гросу виділяє пам'ятки рубежу — першої половини I ст. н. е., I ст. н. е., другої половини I – II ст. н. е., кінця II – III ст. н. е., другої половини III – IV ст. н. е. Деяка формальність періодизації (зумовлена, насамперед, обмеженими можливостями датуючого матеріалу) виявляється в «накладанні» окремих груп одна на одну. Так, пам'ятки другої групи (I ст. н. е.) входять або в першу, або в третю групу. Те ж саме можна сказати й про четверту групу, частина пам'яток якої входить до п'ятої. Зрозумілі труднощі, з якими стикається дослідник-сарматознавець, коли намагається вузько датувати пам'ятку — це необхідно, проте часом дуже важко. Але тут на допомогу речам має приходити аналіз всього комплексу — поховальної споруди, обряду тощо. На жаль, В. І. Гросу майже не залучає останні категорії для датування, роблячи ставку лише на дату речей. Мабуть, це й спричинило такий дещо аморфний результат.

Щодо методу «вузьких дат», то він спрацьовує за однієї умови — вірно визначених дат

речей, які входять до комплексу. Тут В. І. Гросу можна дещо заперечити. Перш за все, це стосується датування дзеркал-підвісок з рельєфним візерунком на звороті (3 – 7 за кодом В. І. Гросу). Автор, посилаючись на А. М. Хазанова, датує їх кінцем I – III ст. н. е. (с. 37). Таким чином нижня дата цих пам'яток, за В. І. Гросу — кінець I ст. н. е. Оскільки таких люстерок в пам'ятках Молдови вистачає, то ця (третя) група його класифікації суттєво розширюється.

Це не зовсім так. По-перше, А. М. Хазанов об'єднує в цей тип (XI за його схемою) всі люстра-підвіски. До кінця I ст. н. е. відносяться вироби з боковим пружком та умбоном у центрі. Нижня ж дата люстерок з візерунком — не раніше II ст. н. е.¹⁵ Якщо розглядати ці вироби не формально, з точки зору досить-таки широкої дати, а в конкретно-історичному контексті, на тлі загального розвитку сарматської культури, то слід погодитися з А. С. Скрипкіним, який дійшов висновку про переважне побутування люстерок-підвісок з візерунком з середини II по середину III ст. н. е.¹⁶ Треба зважати, що йдеться про Нижнє Поволжя, звідки й прийшли пізньосарматські племена на захід (в тому числі й у Молдову). Тобто, пам'ятки останньої території слід вважати ще пізнішими. Отже, поховання, де знайдені люстерка 3 – 7, мають бути включені не до третьої, а до четвертої групи класифікації В. І. Гросу.

Аналогічна справа й з люстерками з центральною петелькою (3 – 8). У Поволжі, на своїй багтьківщині, вони з'являються в комплексах не раніше середини III ст. н. е., а основна маса їх датується другою половиною III – початком IV ст. н. е.¹⁷ Тому дата В. І. Гросу (кінець II – IV ст. н. е.) виявляється дещо заниженою. Відповідно, поховання, де знайдені такі люстра (Новосельське, 26), мають бути віднесені до п'ятої групи за В. І. Гросу (другої половини III – поч. IV ст. н. е.). До речі, туди ж входять і комплекси з двочленними під'язними фібулами з розширеною ніжкою. Дата останніх, як довів Є. Л. Гороховський¹⁸, — середина III – початок IV ст. н. е. В. І. Гросу не помітив, що люстра 3 – 8 та фібули Ф – 25 трапились в комплексах із сталим поховальним обрядом: катакомби або підбої, останні поховання, наявність поліхромних прикрас, північна орієнтація (Владичень, Новосельське, Курчі, Шаболат). Перед нами зовсім нове явище, хронологічна та типологічна компактність якого дозволяє певнено співставляти його з приходом нової групи населення в рамках другої половини III – початку IV ст. н. е. (тобто, п'ятої, а не четвертої групи за В. І. Гросу). Останні дослідження на Нижньому Доні та в Ставрополлі виявили тотожну групу пам'яток¹⁹, яка й була тим осередком, звідки носії традицій прийшли в Північно-Західне Причорномор'я. Небажання В. І. Гросу виходити за географічні межі «свого» регіону та бачити за хронологічними групами певні історичні події знов справило йому погану службу.

Ризикуючи виглядати прискіпливим, не можемо все ж обминути аналіз В. І. Гросу поховання шляхетної жінки в Михайлівці. На підставі аналогій склянному посуду автор датує його IV ст. н. е. (с. 92). Мабуть, тут якась помилка з датами аналогій, що їх знайшов автор у Н. П. Сорокіної (до речі, О. М. Дзиговський також наводить досить переконливі аналогії скла з Михайлівки, але I ст. н. е.)²⁰. Адже ж, за всіма іншими ознаками це типове поховання кінця I – початку II ст. н. е. Перш за все це поховальний обряд: впускне поховання головою на північ в колоді. Не заперечують таку дату й речі. Прямокутне дзеркало, як довели дослідники, навіть більш ранне: такі дзеркала побутували наприкінці I ст. до н. е. – в першій половині I ст. н. е.²¹ Всі відомі на території Північного Причорномор'я нечисленні прямокутні дзеркала походять з сарматських могил кінця I ст. н. е. Коштовне намисто ще старіше: це елліністичний виріб II – I ст. до н. е.²² Дата сарматських поховань, де знайдені подібні намиста (Піщане та Тіфліське на Кубані, Сватова Лучка на Сиверському Донці), не виходить за межі I ст. н. е. Пізніше II ст. н. е. не зустрічаються відерцеподібні ладанки та типи золотих платівок, аналогічні михайлівським (подібні платівки відомі в тій-таки Сватовій Лучці, Соколовій Могилі, Ногайчинському кургані — всі I ст. н. е.). Грановані браслети з розширеними кінцями значно старіші, ніж вважає В. І. Гросу (його дата — III – IV ст. н. е. — С. 92). Такі вироби відомі в похованнях I ст. н. е. некрополя Тіля-Тепе²³ та Середнього Подніпров'я (Цвітна). Синхронні їм аналогії скроневої підвіски (до речі, західного походження) з поховання I ст. н. е. в Райгороді. Отже, всі ознаки свідчать, що поховання в Михайлівці датується, скоріш за все, кінцем I ст. н. е. і є одним не «из самых поздних» (с. 92), а з найраніших в Північно-Західному Причорномор'ї.

Закінчує свою книжку В. І. Гросу коротким нарисом, де ідентифікує послідовні хвилі сарматських міграцій з відомими племенами або племінними об'єднаннями. Якщо не звертати увагу на хибно визначену їх кількість (не п'ять, а три, можливо, чотири), то авторська реконструкція в цілому відповідає реальності. Дійсно, перша хвиля пересування сарматів в Північно-Західне Причорномор'я (рубіж — перша половина I ст. н. е.) має пов'язуватися з язгами, друга (середина — друга половина I ст. н. е.) — з аорсами та роксоланами, дві останні (друга половина II та друга половина III ст. н. е.) — з аланами. Шкода, що археологічний зміст цих хвиль (принаймні двох останніх) у книзі виявився дещо розпливчастим за рахунок перелічених помилок в датуванні. Але головне завдання автора — дати зібрання та класифікацію сарматських пам'яток межириччя Дністра і Пруту — можна вважати виконаним. До монографії В. І. Гросу цілком підходить побажання професора В. С. Жекуліна, яким він закінчив передмову до щойно

видрукованої книжки Л. М. Гумільова: «рекомендую прочитати книгу ... вдумчиво, погоджуючись або сперечуючись з автором, пам'ятаючи, що саме в спорах — добросовісних і коректних — завжди рождалася істина»²⁴.

Примітки

¹ Рикман Э. А. Поздние сарматы Днестровско-Дунайского междуречья.— М., 1964; Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э.— М., 1975.

² Дзиговский А. Н. Позднесарматские племена Северо-Западного Причерноморья (по материалам могильников): Дис.... канд. ист. наук.— К., 1987.

³ Смирнов К. Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии.— М., 1984.— С. 7, 118.

⁴ Там же.— С. 6.

⁵ Щукин М. Б. Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе // СА.— 1989.— № 1.— С. 71.

⁶ Там же.— С. 77.

⁷ Мочи А. К вопросу о периодизации раннесарматской эпохи // ААЕ.— 1954.— Т. IV.— Fasc. 1 — 4.— С. 115 — 117.

⁸ Щукин М. Б. Указ. соч.— С. 77.

⁹ Там же.— С. 74; Симоненко А. В. Фарзой, Инисмей и ворсы // История и археология Нижнего Подунавья.— Рени, 1989.— С. 77, 78.

¹⁰ Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I — IV вв. н. э.— К., 1984.— С. 91, 92.

¹¹ Безуглов С., Захаров А. Могильник Журавка и финал позднесарматской эпохи в правобережном Подонье // Известия РОМК.— 1988.— № 5.— С. 17.

¹² Дергачев В. А. Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте.— Кишинев, 1982.— С. 122 — 124.

¹³ Симоненко А. В. Сарматские погребения со рвами как исторический источник. // Доповідь на конференції «Стародавній спільності кочовиків та землеробів в Північному Причорномор'ї».— Кишинев, грудень 1990 р.

¹⁴ Симоненко А. В. Роксолани (пошук археологічних відповідностей) // Археологія.— 1991.— № 3.

¹⁵ Хазанов А. М. Генезис сарматських бронзових дзеркал // СА.— 1963.— № 4.— С. 67.

¹⁶ Скрипкин А. С. Нижнее Поволжье в первых веках нашей эры.— Саратов.— 1984.— С. 47.

¹⁷ Скрипкин А. С. Указ. соч.— С. 47, 48.

¹⁸ Гороховский Е. Л. Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— К., 1988.— С. 12.

¹⁹ Безуглов С., Захаров А. Указ. соч.— С. 22.

²⁰ Дзиговский А. Н. Указ. соч.— С. 89.

²¹ Сорокина Н. П., Дзиговский А. Н., Трейстер М. Ю. Бронзовое прямоугольное зеркало в орнаментированном футляре из сарматского погребения у с. Михайловка // Памятники древнего искусства Северо-Западного Причерноморья.— К., 1986.— С. 124 — 134.

²² Скржинська М. В. Костюм ольвіополітів елліністичної доби // Археологія.— 1990.— № 4.— С. 39.

²³ Sarianidi V. The Bactrian Gold.— Leningrad, 1985.— P. 249.

²⁴ Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период.— Л., 1990.— С. 4.

Одержано 29.03.91